

Rahatlatıcı Kadınlar Uygulamasının Sanata Yansıması

Reflection of the Comfort Women on Art

Uğur Günay Yavuz* Ahmet Sait Yıldız**

Öne Çıkanlar:

- Rahatlatıcı Kadınlar 1991 yılı öncesi kısıtlı bir kesimin bilgi sahibi olduğu bir konudur.
- Hayatta kalan kadınların anlatımları ile sanat için de bir tema haline gelmiştir.
- Bu sayede konu unutulmamış ve yaşatılanlar hakkında daha çok sayıda kişi bilgi sahibi olmuştur. Evrensel bir dil olan sanat aracılığı ile yaşatılanların bilinirliğine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Öz: Bu çalışma insanlık suçlarından biri olan kadının cinsel köle olarak kullanılması konusuna odaklanmaktadır. Örneklem olarak 1937 ve 1945 yılları arasında Japonya İmparatorluğu'nun askeri personelinin cinsel olarak tatmin olmasını sağlamak ve cinsel yolla bulaşan hastalıklardan etkilenmelerini, işgal bölgelerinde tecavüz etmeleri sonucu yerel halkla yaşanabilecek olumsuzlukları engellemek amacıyla kurguladığı cinsel köle merkezleri olan istasyonlar ve rahatlatıcı, teselli kadınları uygulaması olarak adlandırdıkları cinsel kölelik sistemi seçilmiştir. Evlerinden, ailelerinden ve ülkelerinden koparılan kadınların hayatları savaş sona erdikten sonra bile asla aynı olamamıştır. Savaşın sona ermesinden 46 yıl sonra yaşadıklarını paylaşan ilk kadın ile yok sayılan gerçekler ortaya teker teker dökülmeye başlamıştır. Bu uygulamanın gerek bu istasyonlarda kalan kadınlar, gerekse sanatçılar tarafından üretilen eserler aracılığı ile yansıtılması farklı sanat disiplinlerinden örnekler üzerinden ele alınmıştır. Sonuç olarak günümüz dünyasında sanatın evrenselliği, dünyanın bir başka noktasında çocuk yaşta kadınlara yaşatılanların sadece mağdur edilen kadınların ülkelerinde değil, tüm dünya genelinde insanları bilgilendirme, bilinç oluşturma ve kamuoyu yaratma noktasında önemi ve gücüne bu örnek uygulama üzerinden dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cinsel Kölelik, Rahatlatıcı Kadınlar, Sanat.

Highlights:

- Comfort Women is a subject that only a limited number of people knew about before 1991.
- It has also become a theme for art through the narratives of women survivors.
- In this way, the subject has not been forgotten and more people have been informed about what was kept alive. It is aimed to contribute to the awareness of the survivors through art, which is a universal language.

Abstract: This study focuses on the use of women as sexual slaves, which is one of the crimes against humanity. The practice of comfort women is selected as an example. This is the sexual slavery system that

*Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Fotoğraf Bölümü. ugurgunay@gmail.com.

ORCID: 0000-0002-3111-8277.

**Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Fotoğraf Bölümü. ahmetsaityildiz@akdeniz.edu.tr.

ORCID: 0000-0002-3287-2108.

operated between 1937 and 1945 and built by the Empire of Japan to provide sexual services to military personnel and prevent them from being affected by sexually transmitted diseases, and the negativities that may be experienced with the local people as a result of rape in the occupied areas. The lives of women who were taken from their homes, families and countries were never the same even after the war ended. With the first woman to share her experiences 46 years after the end of the war, the ignored facts started to come out one by one. The reflection of this practice through the works produced by both the women staying at these stations and the artists are discussed through examples from different art disciplines. As a result, the universality of art in today's world, the importance and power of what was experienced to women as children in another part of the world in terms of informing people, creating awareness, and creating public opinion, not only in the countries of the women who were victimized, but all over the world, has been drawn attention through this exemplary application.

Keywords: Sexual Slavery, Comfort Women, Art.

Summary

One of the biggest crimes against humanity committed in wars throughout history is sexual rape and the use of women as slaves and concubines, in which the heaviest form of physical and emotional violence is applied on a massive scale. This crime, which was also committed by ISIS in the recent past, has also been organized by states in the history of the world and has been committed by the state. Stations, which are sexual slave centers, and the practice of comforting women, which were established by the Empire of Japan before and during World War II in order to provide sexual services to their military personnel and prevent them from being affected by sexually transmitted diseases, and the negativities that may be experienced with the local people as a result of their rape in the occupied areas, is one of them. The facts that were ignored after the child age women who were forcibly taken from their families, abducted, deceived by false promises and left to their fate after the war, and the fact that one of the Korean woman Kim Hak-Sun told what they had lived through, were revealed with documents by scientists. However, even though the expectation of justice has passed for many years, it continues to cause a diplomatic crisis between Japan and other victims' countries like Korea, China and Philippines. Attempts have been made to prevent the exhibition of works of art produced on the axis of this subject in exhibitions held in countries all over the world. The fact that there is no official initiative that satisfies women yet further prolongs this system. On the other hand, the sculptures, which were the designs of the artists on this subject, were tried to be removed, while these attempts were unsuccessful in countries such as Korea, Germany, America, and Korea, the statue was taken back from its place in the Philippines. It is not possible for art not to be affected by social events, at this point, there are works of artists from all over the world in many different disciplines, which are

about the women who are victims of this system and what is happened to them after the end of war. It was 46 years after the end of this practice that women who were used as sexual slaves told about her experiences within the scope of this system. They expressed themselves and their experiences both orally, in writing or through their artistic productions like paintings. Within the scope of this research, it is aimed to review the literature on the subject and then to reveal examples from different disciplines from the artists who deal with this subject in their artistic productions. In the selection of the sample, it was important that the works reflect different perspectives from each other. Artistic productions with the theme of the system of the comfort women, which is the practice of sexual violence against women in the war, have become symbols and icons in a sense, it has been seen that it makes an important contribution to informing future generations, preventing them from being forgotten.

Giriş

Kadınların fuhuşa zorlanmaları Japon İmparatorluğu'nun geçmişinde, dönem dönem şartlarını ve koşullarını düzenleyici kanunlar çıkartılması ile uygulanmıştır... Diğerlerini kendinden aşağı gören ultra milliyetçi algı Doğu Asya'da işgal edilen bölgelerde "diğerleri"nin kendi askerlerinin temel ihtiyaçlarını karşılamakta kullanılmaları, herhangi bir ahlaki süzgece takılmamıştır (Polat, 2011: 68). Ülkeye hakim olan yükselen milliyetçilik ideolojisi ve militarizm etkisindeki sömürgeci politika, alınan her kararda etkili olmuş, Nanking Katliamı bu anlamda dönüm noktası olmuştur.

Japon ordusu 13 Aralık'ta Çin'in o dönemin başkenti olan Nanking'e girmiştir. Altı hafta süren çatışmalarda teslim olan asker ve sivil erkek tutsaklar diri diri yakılarak, süngüyle parçalanarak, kadınlara ise tecavüz edilerek benzer şekillerde öldürülmüş veya kendileri hayatlarına son vermişlerdir. Hayatını kaybeden kişi sayısı pek çok kaynakta farklı olmakla birlikte Çinli kaynaklar 430 bin, Japon askeri kaynakları ise 3 bin, Uzakdoğu Savaş Mahkemesi kayıtlarına göre ise 200 bin (Gzt, 2016) olarak belirtilmektedir. Nanking katliamı insanlık tarihindeki en şiddetli katliamlardan biri olmuştur.

Nanking Katliamı'nda yer alan eski bir asker Takokoro Kozo "En çok kadınlar acı çekmişti. Ne kadar genç ya da yaşlı oldukları fark etmedi, hiçbiri tecavüzden kaçamadı. Kömür kamyonları ile sokaklardan ve yakındaki köylerden kadınları topluyor, daha sonra her birini 15-20 askerin istismarına ve şiddetine bırakıyorduk...Tecavüzden sonra onları öldürürdük. Kaçmaya başladıklarında önce izin verirdik, sonra sırtlarından kurşunla vururduk. Belki de ona tecavüz ederken onu bir kadın olarak görüyorduk, ama öldürürken bir domuzdan farksız oluyorlardı." (akt.: Filiz, 2019: 34).

Bu katliam hakkında araştırma yapan ve Nanking Tecavüzü kitabını yazan Iris Chang'e göre: Japon ordusu tarafından tecavüz yasa dışı ilan edilmesine rağmen, tecavüz Japon kültürünün ve inançlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, bakire kızlara tecavüz etmenin askerleri savaşta daha güçlü kılacağı inancıyla kasık kollarının kesilerek konduğu kolyeler askerler tarafından takılmaktadır (Chang, 1997: 94). Nanking katliamında askerlerin kitlesel tecavüzü sonrasında Japon ordusunun sivil halka yaklaşımının, ordunun geleceği için tehdit oluşturacak düzeye varmış olması düşüncesi, Japon İmparatorluğu'nun uluslararası platformda itibarını zedelemiş olması sonrası, imparatorluğun bir anlamda negatif imajını düzeltme ve tekrar aynı şeylerin yaşanmasını engelleme amacıyla askeri genelevler kurulması yoluna gidilmiştir.

Rahatlatıcı Kadınlar Uygulaması

Japonca rahatlık ve teselli anlamına gelen “i-an” kadın “fu” birleşiminden oluşan ianfu kelimesinden türetilen, İngilizce comfort women, Türkçe’de ise “rahatlatıcı kadınlar” veya “teselli kadınları” olarak kullanılmaktadır. Savaş sonrası hayatta kalmayı başaran mağdur kadınlar, kendilerine “comfort women” yani “rahatlatıcı kadın” olarak hitap edilmesinden rahatsızlık duymaları nedeniyle, Korece’de büyükanne anlamına gelen ve daha samimi bir ifade olan “Halmoni” olarak anılmayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir (Bradley, 2021). Filipinler’in resmi dili olan Tagalogca’da ise halk tarafından büyükanne anlamına gelen “Lola” ve “Lolas” kelimeleri kullanarak hitap edilmektedir (McCarthy, 2020).

İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Japon ordusu askerlerinin cinsel ihtiyaçlarını karşılamak, bulaşıcı hastalıklara yakalanmalarını bu nedenle de pahalı ve uzun tedavi süreci ile savaşamaması durumunda işgücü kaybı yaşanması endişesi, İmparatorluğu tedbir alma yoluna sevk etmiştir. Aynı zamanda da geçmişte yaşanadığı gibi işgal edilen bölgelerde askerlerin yerel halktan kişilere tecavüz etmeleri durumunda olabilecek olumsuzlukları engellemek amacıyla kurulan genelevlerde kadınlar cinsel köle olarak zorla tutulmuşlardır. Ailelerinden koparılarak cinsel ilişkiye zorlandıkları, tecavüz edildikleri ve alıkondukları yerler ise konfor istasyonları veya rahatlama merkezleri olarak adlandırılmaktadır. Özellikle askerler için rahatlama ve teselli gibi olumlu anlama sahip kelimeler kullanılarak adlandırılan sistemin, kadınlar için insanlık dışı ve acı verici oluşu noktası da büyük bir tezat oluşturmaktadır.

1932 yılında Şanghai’da ilk genelev kurulmuş, bölgede askerlerin tecavüz ettiğine dair Japon komutanlara 223 şikayet iletilmiş (Kwon, 2018:56) askerlerin yoğun ilgisi ve talebi üzerine bu merkezlerin sayılarının arttırılması kararı alınmıştır. İstasyonların kimisi Japon askerleri kimisi siviller tarafından işletilmiş, bazıları sadece üst düzey askerlere, bazıları tüm askerlere, diğerleri de hem askerlere hem de sivillere açık olarak planlanmıştır.

Merkezlere sadece Japon kadınların getirilmesi uygulaması ilerleyen süreçte değiştirilmiş, seks işçisi olmayan Japon kadınların cephelere gönderilmesinin kendi vatandaşları üzerinde ciddi olumsuz tepkilere yol açabileceği, askerlerin kendi kız kardeşlerinin, eşlerinin de bu şekilde kullanılabilir olabileceği düşüncesiyle askerlerin sadakatini sarsabileceği endişesi oluşmuştur. İşgal edilen veya savaşılan Kore, Çin, Filipinler, Vietnam, Tayland, Tayvan, Singapur, Myanmar, Endonezya, Malezya veya kolonyal olan İngiltere, Fransa, Hollanda Doğu Hint Adaları, Belçika gibi ülkelerden çocuk yaştaki kadınlar cinsel köle olarak kullanılmıştır. Kadınlar kimi zaman yüksek maaşlı bir iş, eğitim fırsatı, yurtdışına seyahat gibi sahte vaatler sunularak kandırılmaları nedeniyle, kendi istekleri ile kimi zaman ise zor kullanılarak, ailelerinin yanından kaçırılmıştır. Özel olarak hazırlanan askeri seyahat belgesi aracılığı ile pasaport veya benzeri belgeye ihtiyaç duyulmadan askeri araçlarla ve gemilerle kolonilere ve işgal altındaki bölgelere getirilmiş, savaşan birliklerde askerler için istasyonlar inşa edilmiştir. Çin’de 280, Güney Asya’da 100, Güneybatı Pasifik’te 10, Kuzey Pasifik’te 10 istasyon kurulmuştur (Filiz, 2019: 46).

İstasyonlara getirilen tüm kadınlar askeri malzeme olarak görülmüş (Karapınar, 2019: 94) fiziksel, cinsel ve psikolojik istismarla dolu bir süreç yaşatılmıştır. Yıllar içinde bu merkezlere getirilen kadınların yaşları 10 ile 65 arasında değişiklik göstermiştir (Filiz, 2019: 44). Farklı rütbelerdeki askerlere ayrı zaman dilimleri ayarlaması yapılarak istasyonlardaki kadınların askerlere gece gündüz demeden 24 saat hizmet vermesi sağlanmıştır (akt.: Filiz, 2019: 48).

Bir genelev niteliği taşısa da kadınlar zorla buralarda tutulmuş onlar için adeta bir hapisane olmuş ve yine cinsel ilişkilere girmeleri konusunda zorlanmış, şiddet uygulanmıştır. Merkezlerde kadınların anadillerini konuşmaları yasaklanmış, hepsine yeni isim ve numaralar verilmiştir. Cinsel yolla bulaşan hastalıkların askerler arasında yayılmasını ve iş gücü kaybının önüne geçmek amacıyla, süregelen hamileliklere müdahale edilmesi için kadınlar düzenli aralıklarla askeri doktorlar tarafından kontrol edilmiştir. Yoshiaki Yoshimi, “Comfort Women” adlı kitabında konfor merkezindeki kadınların sağlık durumlarını şöyle ifade etmiştir: “Kadınlar sağlıklı bir halde, tüberküloza ve zührevi hastalıklara yakalandılar ve bunun için yeterli tedaviyi alamadılar. Bedenen sakat, ruhen yıkık bir şekilde ölümlerini bekliyorlardı.” (akt.: Karadağ, 2019: 23). Bu süreci yaşayan kadınların, sadece %25’inin savaş sonrası hayatta kaldığı tahmin edilmektedir (Bradley, 2021).

İstasyonlarda tutulan kadınlardan Filipinli Maria Rosa Henson, Bir Filipinlinin Japon Ordusu Altında Fuhuş ve Kölelik Hikayesi, Rahatlatıcı Kadın adlı kitabında yaşadıklarını şöyle anlatmıştır:

“On iki asker tarafından tecavüze uğradıktan sonra dinlenmem için yarım saat izin verildi. Bunu on iki asker daha takip etti. Hepsi kapıda dizilip sıralarını beklediler. Çok kanamam vardı ve acı çekiyordum, yerimden kalkamıyordum. Ertesi sabah ayağa kalkacak gücüm yoktu. Yemek yiyemiyordum. Çok acı çekiyordum ağladım, annemi istiyorum diye ağladım. Öldürülme korkusu yüzünden askerlere direnmiyordum. Başka ne yapabiliirdim ki? Her gün, 14:00’den 22:00’ye kadar askerler benim ve diğer altı kadının kapısının önünde sıraya diziliyorlardı. Her tecavüzden sonra kendimi temizleme fırsatım bile olmuyordu. Günün sonunda yapabildiğim tek şey gözlerimi kapatıp ağlamaktı” (akt.: Filiz, 2019: 48).

Savaş Sonrası İstasyonlardaki Kadınlar

6-9 Ağustos 1945’te Hiroşima ve Nagazaki’ye atılan atom bombası sonrası 15 Ağustos’ta ilan edilen ve 2 Eylül’de resmi olarak imzalanan anlaşma ile Japonya’nın yönetimi Amerikalı General Douglas MacArthur’a devredilmiş, Amerikan askerinin yanı sıra Müttefik Kuvvetler olarak Avustralya, Yeni Zelanda, İngiliz ve Hint askerleri Japonya’ya gelmişlerdir. Japon ordusu savaş sonunda Konfor merkezleri ve içerisinde hizmet vermeye zorladıkları kadınlarla ilgili kanıt olabilecek birçok belgeyi imha etmiş, kadınların büyük bir kısmı öldürülmüştür. 1992’de Chuo Üniversitesi Tarih Profesörü Yoshiaki Yoshimi tarafından Ulusal Savunma Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi’nde ortaya çıkarılan belgeler, bu sistemin işleme şeklini ortaya koymuştur. “Askeriye Konfor Merkezlerinde Çalışacak Kadınların İstihdamına İlişkin Hususlar” başlıklı yazı, 4 Mart 1938’de Japon Savaş Bakanlığı’ndan bir emir subayı tarafından Kuzey Çin Bölge Ordusu Genelkurmay Başkanlarına ve Orta Çin Sefer Kuvvetlerine gönderilmiştir. Bu belge, denetimsiz işverenlerin neden olduğu sosyal problemleri ele almaktadır ve şöyle yazmaktadır: “Size, bu görevi ordunun onurunu korumak ve sosyal problemleri önlemek adına tüm saygınlığınızla gerçekleştirmenizin (Savaş Bakanlığı tarafından) emredildiğini bildiriyorum.” (aktaran Karadağ, 2019:9) Bu askeri belgeler ile Japon ordusunun, merkezlerin kuruluş ve işletmesindeki rolü inkar edilemez hale gelmiş ve bu belgeler 11 Ocak 1992’de gazetelerde yayınlanmıştır.

1945 yılında Japonya’nın savaşı kaybedip geri çekilmeye başlaması ile merkezler kapatılmış, kadınların bir kısmı öldürülmüş, diğerleri ise kendi kaderlerine terk edilmiştir. Bazıları ülkelerine ve evlerine dönmeyi başarırken bazıları ise Japon ordusu tarafından getirildikleri ülkede kalmış, ailesinin yanına, ait olduğu topraklara dönememiştir. Hayatta kalmayı başaran kadınlardan birçoğu, merkezlerde yaşatılanların ailesine ve kendisine utanç getireceğini, toplum tarafından dışlanmasına neden olacağı, hayatlarında büyük bir leke olarak kalacağına inanarak geçmişlerini gizli tutma, sessiz kalma kararı almıştır. Kadınlar geriye kalan hayatlarını, yaşadıkları psikolojik ve fiziksel şiddetin etkisiyle aldıkları hasarla geçirmek durumunda kalmıştır.

1964 yılında Japon gazeteci Kakou Senda'nın "Japonya'nın Savaş Tarihi" kitabının araştırma sürecinde savaş döneminde çekilen fotoğrafları incelerken Japon askerlerin yanında yer alan kadınların başlarının üzerindeki sepet dikkatini çekmiştir. Korelilerin eşya taşırken bu şekilde taşıdıkları bilgisinden araştırmasını derinleştirmiş sonucunda da üstü örtünen gerçeklere ulaşmıştır. Ardından söz konusu uygulama ve istasyonlar hakkında 1973 yılında yayınlanan "Military Comfort Women" isimli kitabını yazmıştır (Karadağ, 2019: 35). Kitap, uygulamanın ayrıntılarının ortaya çıkmasında önemli bir dönüm noktası olmuş, aynı zamanda da kitaptan yola çıkılarak 1974 yılında Ryuichi Takamori Military Comfort Woman filmi çekmiştir.

14 Ağustos 1991'de o zaman 67 yaşındaki Güney Koreli Kim Hak-Sun yaşatılanları ilk kez yüksek sesle halka açık bir ortamda ifade etmiştir. Sun'un sessizlerin sesi olarak yapmış olduğu açıklama sonrasında Japon askeri cinsel kölelik sistemi ve bu sistemin canlı tanıkları teker teker yaşadıklarını tüm cesaretleri ile paylaşmaya başlamıştır. Sun'un açıklaması bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Ardından teker teker açıklamalar gelmiştir ve ilk etapta üç kadın açıklamış, aynı yıl 35 kadın Tokyo Bölge Mahkemesi'ne başvurmuş, ancak 1965 yılında Güney Kore ve Japonya arasında imzalanan temel ilişkilere dair Anlaşmanın bu tazminatı sağladığına karar verilmiştir (Filiz, 2019: 72).

1992 yılında Dongwoo Hahm McLean'ın Virginia Büyük Washington Kore Birleşik Metodist Kilisesi'nde açıklamasının hemen ardından Amerika'daki ilk rahatlatıcı kadınların haklarını savunan örgüt olan Washington Rahat Kadın Sorunları Koalisyonu kurulmuştur. Film gösteriminden, sergiye ve söyleşilere kadar pek çok etkinlik, aynı zamanda da protesto yürüyüşleri düzenleyerek yaşatılanlar hakkında toplumu bilgilendirme ve mağdur edilen kadınlarla dayanışma yolunda çalışmalar yapılmaktadır. 2015 yılında Japonya Başbakanı Shinzo Abe'nin geliş tarihinde miting düzenlenmiş, Japonya'nın cinsel köleliğe zorladığı için kadınlardan özür dilemesinin gerektiği yönünde çağrı yapmış, ancak sonuç elde edilememiştir (Constante, 2017).

1996 yılında Birleşmiş Milletler Kadına Yönelik Şiddet Özel Raportörü R. Coomaraswamy'nin yazdığı raporda kadınlara tazminat ödenmesi yer almış, 1998'de yazılan raporda ise faillerin cezalandırılması önerilmiş, cezalandırılmaması durumunda yeniden benzer olayların yaşanabileceği riski olduğu ifade edilmiştir (Kaya ve Göral, 2018:36). Konu hakkında uluslararası düzeyde bu gelişmeler ve mağdurların açıklamaları sonrası Japonya 4 Ağustos 1993'te Japon hükümet sözcüsü Yohei Kono'nun adını taşıyan Kono Bildirisi adını atmak durumunda kalmıştır. Bu bildiri:

... Bu o dönemde askerin de devreye girmesiyle birçok kadının namus ve haysiyetini ciddi şekilde zedeleyen bir meseledir. Japonya hükümeti bu vesileyle büyük acılar yaşayan ve onarılamaz fiziksel

ve zihinsel yaralar alan herkese içten özürlerini ve pişmanlıklarını bir kez daha iletmek istiyor... (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 1993) sözlerine yer verilmiştir.

Rapor ile Japon hükümeti mağdur edilen kadınların kendi istekleri dışında ikna, zorlama vb. yollarla alı konulduğunu kabul etmiş ve pişmanlığını dile getirmiş, ancak savaş suçu kurbanları olarak tanımayı ve resmi özür dileme ve tazminat talebini reddetmiştir. 1995 yılında hayatta kalanların sayısı her geçen gün azalan kadınlar için maddi tazminat amacıyla Asyalı Kadınlar Fonu oluşturulmuştur. Japon halkının bağışlarından oluşan fonu bazı kadınlar kabul ederken, bazıları ise bunun resmi kanallardan ödenmesi gereken tazminat sağlamaktan kaçınma, üzerini örtme girişimi olarak nitelendirmiş, reddetmiş, haklarını aramak için mücadele yolunu tercih etmiş (Kaya ve Göral, 2018:36) ve fon 2007 yılında sonlandırılmıştır.

1992'de sivil toplum kuruluşları aracılığı ile toplanan fonlar ile Seul'de Gwangju'da Paylaşım Evi (The House of Sharing) askeri cinsel köleliği yaşayan kadınlar için bakım evi ve huzur evi olarak kurulmuştur. Burası aynı zamanda konuyla ilgili belge ve kayıtların, fotoğraf ve videoların sergilendiği bir müze özelliği de göstermektedir. Ayrıca 1998'de açılan Japon Ordusu Cinsel Köleliği Müzesi de burada yer almaktadır.

1998 yılında Seul'de düzenlenen Asyalı Kadınlar Dayanışma Konferansı'nda görüşülen öneri neticesinde çalışmalara başlanan Güney ve Kuzey Kore, Çin, Tayvan, Filipinler ve Endonezya gibi mağdurların ülkelerinin yanı sıra farklı ülkelerden sivil toplum kuruluşlarından oluşturulan danışma kurulu ve savcılardan oluşan mahkeme 2000 yılında Japon ordusunda cinsel kölelik üzerine Uluslararası Savaş Suçları Kadın Mahkemesi adıyla kurulmuştur. Beş gün süren mahkemede Kuzey ve Güney Kore, Filipinler, Çin, Tayvan, Endonezya, Doğu Timor, Malezya ve Japon 35 kadın ve 2 eski asker ifade vermiştir (Kaya ve Göral, 2018: 35). Mahkeme sürecinde protestolar, sergiler düzenlenerek konu hakkında bilgi sahibi olunması sağlanmış ve kamuoyunun dikkati çekilmiştir. Japon hükümeti mahkemeye katılmamış, mahkeme heyeti Japon İmparatorluğu'nun savaş suçu ve insanlığa karşı suç işlediğine, diğer üst düzey askeri görevlilerin ve savaş sonrası göreve gelen Japon hükümetlerinin ihmalkar davrandığı, bugüne kadar ne bu sorumluluğu kabul etmek ne de mağdurlardan özür dileyerek yaşadıkları zararı tazmin etme yoluna gitmedikleri için sorumlu olduklarına hükmetmiştir (Kaya ve Göral, 2018: 36). Tokyo Askeri Mahkemesi'nin yapamadığını Kadın Mahkemesi yapmış, Japon devletinin sorumlu olduğunu açık net ortaya koymuştur. Hukuki bir yaptırım gücü olmamasına rağmen mahkeme Japon devletinin resmi merciler aracılığı ile özür dilemesi, hayatta kalan kadınlara tazminat ödenmesi, bu uygulamanın ayrıntılı bir şekilde araştırılması için Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun

kurulmasını önermiştir. Bu mahkeme kayıtları 2005 yılında Tokyo'da açılan Savaş ve Barış üzerine Kadın Müzesinde sergilenmektedir.

2007 yılında Japonya'nın Savaş Sorumluluğu Araştırma ve Dökümantasyon Merkezi (JWRC) yaklaşık yirmi yıllık araştırmalarına dayalı olarak bir rapor yayınlamıştır. Bu rapora göre Japonya ordusu ve donanması rahatlatıcı kadın sistemini kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yaratmıştır. Konfor istasyonlarının ne zaman, nerede ve nasıl kurulacağına karar vermiş ve bu kararları uygulamıştır. Binalar sağlamış, kontrol etmiş, kadınların o merkezlere getirilmesini sağlamış ve bu kadınların zorlandığı koşulları farkında olarak sürdürmüştür. Japon askeri teselli kadın sistemi eksiksiz ve açık bir biçimde gerçek anlamda cinsel köleliktir (Qui, Zu ve Chen, 2013: 22).

Sanat ve Toplum İlişkisi

Sanat; insanlık tarihi boyunca var olmuş, tanımı da dönemsel olarak değişiklik göstermekle birlikte kişilerin duygu ve düşüncelerini, dünyayı ve yaşadıklarını nasıl algıladıklarını yansıttıkları, kendilerini ifade etme yollarından biri, bir dışavurum yöntemi olarak tanımlamak mümkündür. Mağara duvarlarından bugüne en temel olarak resim, heykel gibi plastik sanatlar, şiir, roman gibi yazın türleri ile edebi sanatlar, tiyatro, dans ile sahne sanatları, müzik ile işitsel sanatlar, sinema, video ve fotoğrafla görsel sanatların yanında yeni medya, dijital sanatlar gibi disiplinlerarası yaklaşım ile disiplinlerin kendine özgü sınırlarını zorlamakta ve birbirlerini desteklemekte aynı zamanda da beslemektedir.

Sanat, yaratıldığı coğrafyada yaşanan savaş, din ve kültürel faktörlerden etkilenmekte, değişim ve gelişim göstermektedir. Sanatçılar için ele aldıkları konular da dönemsel bazda değişiklik göstermekte olup, mitolojik, dini figürler, doğa olayları veya dönemin önemli karakterlerinin suretleri zaman içinde yerini, gündelik hayata bırakmıştır. Sanatçılar sadece güzeli yakalamanın ve yaratmanın ötesine geçmiş, toplumsal olarak çevre, etnik, siyasi ve ideolojik görüş, cinsel yönelimleri sanatlarına konu edinmiştir. Ken Baynes'e göre sanat toplumun içinde doğar (Baynes, 1981: 18). Sanatsal eserin yaratıcısı olan sanatçının da toplumun bir parçası olmasından dolayı o toplumdaki etkilenmemesi, mümkün değildir. Her sanatçı eserine doğrudan odak noktasına alarak yansıtmaya da toplumsal ve kültürel izler eserlerde bulunabilmektedir.

Sanatçının kendisini, sanatı ile bireysel olarak ifade etmesinde daha kişisel bir araç olarak görebildiği gibi, aynı zamanda da sanatçının daha toplumsal konulara bireysel olarak bakış açısını yansıtan sanatsal üretimde bulunması mümkündür. Sanatçıların bireysel olabildiği gibi yaşanan toplumsal travmalar da sanatta yer bulmaktadır.

20. yüzyılda Endüstri Çağının toplumu bilinçlendirerek her alanda varlığını duyurmasıyla sanat, toplum gerçeğini yansıtmak değil, bu gerçeğe yön vermek, toplum sorunlarını çözümlenmek noktasına gelmiştir (İpşiroğlu, 1993: 21). Toplumun bir parçası olan sanatçının toplumsal sorunlar da sanatının bir parçası olabilmektedir. Sanatçı içinde yaşadığı, kendisi de bir parçası olduğu toplumdaki etkilenirken, o toplumu yansıtırken, aynı zamanda da o toplumu bilgilendirmekte, etkilemekte, yönlendirmektedir. Özetle sanatçı ve sanat eseri, diğer tarafta ise toplum arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusu olmaktadır. Toplumsal aktivizm ve sanat da bu etkileşimde en temel roldedir. Sanat, kişilerin olaylara bambaşka bir bakış açısı ile bakabilmesine olanak sağlamaktadır.

Sanatın toplum üzerindeki etkisi siyasiler tarafından propaganda amaçlı kullanılmasını da beraberinde getirmektedir. Bazı sanatçıların örtülü veya açıklıkla paylaşmakta oldukları siyasi veya ideolojik görüşleri, eleştirileri sanatlarına da yansıyabilmektedir.

Sanat günümüz dünyasında sadece üretilmiş olduğu toplum sınırları içerisinde değil, sınırlar ötesi bir güce ve etkiye sahip konumdadır. Elbette bu güç zaman zaman sanatın konu olarak seçimi bağlamında siyasi otorite tarafından kontrol edilmek istenmekte ve bu anlamda sansür uygulanmaya ve yaptırımlar dayatılma yoluna gidilmektedir. Ancak bu süreç günümüzde değişim göstermekte, söz konusu sansür girişimi çok kısa süre içinde duyulabilekte, ardından oluşan kamuoyu baskısı ile hedeflenenin tam tersi bir sonuç ortaya çıkabilmektedir. Bu uygulamayı konu alan sanatsal eserlere Japonya hükümeti tarafından uygulanan sansür girişimleri de bu noktada incelemeye değer niteliktedir.

Rahatlatıcı Kadınlar Uygulamasının Sanata Yansıması

1991 yılı öncesinde çok kısıtlı bir kesim tarafından bilgi sahibi olunan bir konuyken, başta Kim Hak-Sun ve ardından diğer hayatta kalan kadınların anlatımları sonrasında konu, hakkında araştırmalar yapılan, kitaplar ve tezler yazılan, filmler ve belgeseller çekilen hale gelmiştir. Bu uygulamada cinsel köle olarak kullanılan kadınların duygusal yaralarını sarma noktasında iyileşme sürecinde sanat önemli yer tutmaktadır.

Sanatın rehabilite edici özelliği ve sanatla terapinin gerek fiziksel gerekse psikolojik rahatsızlıklarda ilerleme kaydetme noktasında önemli kazanımlar sağladığı bilinmektedir. Kişilerin sanatsal yaratımında bilinçaltı çok etkin bir rol üstlenmektedir. Yaşananlar sonucunda bilinçaltına itilenler, kişilerin kendilerini keşfetmeleri, ifade etmeleri, iç çatışmalarını dışa vurmalarını ve iyileşmelerine sanat katkı sağlamaktadır. Bu sayede hem kendileri ile hem de etraflarındaki kişilerle iletişim kurmakta ve acılarına, duygularına dair paylaşımında bulunmaktadır.

Kendini keşfetme, ifade etme, yansıtma ve iyileştirme aracı olarak sanat dallarından birinin kullanılması sonucunda bireyler duygularını sanatsal yaratım aracılığı ile yansıtmakta, diğer kişilere aktarmaktadır. Bu sayede duygularını sözlü olarak ifade etmekte zorluk çeken veya deneyimlerini açıklamakta zorlanan bireyler için özellikle duygusal farkındalık sağlamada ve duygularını dışavurmayı, duygularına farklı bakış açısıyla bakmayı sağlamaktadır. Anılar, duygular, düşünceler, deneyimler ve kişisel çağrışımların yansıtılması olan sanatsal üretimlerdeki sembolik unsurlar ve görsel metaforlar aracılığı ile kişiler hem kendi hikayelerini anlatabilmekte hem başkalarının hikayelerde kendini bulabilmekte hem de kendinde baskılanmış olanı keşfederek iyileşebilmektedir.

İstasyonlarda tutulan ve geçmişte kendilerine çizilen kadere itaat etmesi beklenen kadınların, artık sanatsal üretimleri aracılığı ile içlerinden gelen sesi susturmak veya bastırmak değil, haykırmak ve bu sayede arınmaları sağlanmaktadır. Ailelerinin yanından alınmaları, yaşadıkları cinsel şiddet ve yanındakilerin ölümlerine şahit oldukları gibi kaldırılması çok zor olan acılarla ve travmalarla karşılaşan kadınlar, süreçte iyileşme adına sanatsal üretimler ile anlatma yolunu, ifade edebilme becerilerini genişleterek ve daha etkili yansıtma yöntemleri bularak ortaya koymuştur. Bu şekilde ifade etmenin kelimelerin ötesinde bir anlatıma yol açması kaçınılmazdır.

Görsel 1.

Duk-Kyoung Kang, Stolen Chastity (Çalınan Masumiyet), 1995.

Görsel 2.

Soonn duk-Kim, Taken away (Götürülen), 1995.

Görsel 3.

Maria Rosa Henson, Comfort women kitabı, 1992.

Kadınların yazmış oldukları kitaplar basılmış, yapmış oldukları resimler de sergilerde izleyicilerle buluşarak sadece kendi zihinlerinde yer alan yaşanmışlıkların, herkese ulaşması sağlanmıştır. Duk-Kyoung Kang, Stolen Chastity (Çalınan Masumiyet) adlı resminde askeri güçlü kökleri ile bir kiraz ağacı formunda göstermiş, masumiyetinin elinden alışımtı utançla yüzünü kapatırken kendisi gibi mağdur edilen diğer kadınların da kemikleri ile betimlemiştir. Soonn duk-

Kim'in, *Taken away*, (Götürülen) adlı resminde askerin onu kolundan tutarak çiçeklerle dolu hayatından, köklerinden koparması çarpıcı bir şekilde betimlenmiştir.

1992'de Maria Rosa Luna Henson hikayesini anlatan ilk Filipinli kadın olmuştur ve Henson aynı yıl *Bir Filipinlinin Japon Ordusu Altında Fuhuş ve Kölelik Hikayesi*, *Rahatlatıcı Kadın* adlı kitabı yazmıştır. 1943 yılında 15 yaşındayken Filipinlerin işgali sürecinde Japon askerleri tarafından kaçırılarak cinsel köle olma ve savaş sonrası ayakta kalma sürecinde yaşatılanları paylaşmıştır. Filipinli *Rahatlatıcı Kadınlar Gücü* adlı grubun radyo programından rahatlatıcı kadınlara ulaşmak adına yapmış oldukları: “Utanma, seks kölesi olmak senin suçun değil. Japon İmparatorluk Ordusu'nun suçudur. Ayağa kalkın ve haklarınız için savaşın.” çağrısı ile hayata bakışının değiştiğini ve konuşmaya, sonrasında da yazmaya karar verdiğini kitabında anlatmıştır (Henson, 1992).

Diğer taraftan da sanatçıların sanatsal üretimlerinde konu olarak bu uygulamayı ve kadınların yaşadıklarını ele alma örneklerine rastlanmaktadır. Yae-Jin Ha sanatın, rahatlatıcı kadın aktivizmini, bugününü ve geleceğini keşfetmek için bir geçit olarak kullanıldığını ifade etmektedir (2014: 12). Üretilen sanat eserleri aracılığı ile konu sadece doğrudan taraflar veya mağdur edilen kişiler ve aileleri değil, küresel bir bağlama oturmuş, insanlık bu uygulama hakkında bilgi sahibi olmuş ardından da konuşulur ve tartışılır hale gelmiştir. Susturulan kadınların sesi olan sanat yapıtlarının sanatçıları, ulus ötesi bir nitelik göstermektedir. Sadece bu sistemde evlerinden, ülkelerinden koparılan kadınların ülkelerinden sanatçıları değil, tüm dünya üzerinden sanatçıların üretimde bulunması ve ürettikleri yapıtların da dünya genelinde farklı farklı yerlerde sergilenmesi, gösterilmesi de büyük önem taşımaktadır. Onların hikayelerini kendilerinden sonra gelecek olan nesile ve tüm dünya ülkelerindeki kişilere ulaştırma ve onlara da bu hikayeleri anlatma niteliği de çok değerlidir. Bu sayede pek çoğu hayatını kaybeden kadınlar ölümsüz bir nitelik kazanmış, onlara yaşatılanlar neticesinde değişen hayatları bilinir olmuş, bu eserler kadınların mücadelelerinin bir sembolü niteliği kazanmıştır.

Sanat eserinin ifade etme ve üretirken-deneyimlerken iyileştirme gücüne ek olarak zamandan ve mekandan bağımsız birliktelik yaratabilme gücü rahatlatıcı kadınlar konusunda da gerçekleşmiştir. Vietnamlı barış aktivisti Thich Nhât Hanh'un “Bir başkasının acısını anlamak, o kişiye verebileceğiniz en büyük hediyedir. Anlamazsanız, sevemezsiniz...” (Hanh, 2014) sözü, hayatlarından koparılan kadınları anlama, haksızlığa karşı gelme, mücadeleye dahil olma gibi pek çok motivasyonun yanı sıra sadece kendiliği ile mağdurların yanında olabilme imkanı verebilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Ancak Japonya Hükümetinin kabullenmek istemediği geçmişindeki gerçeklerin konuşulması, sanat aracılığıyla yüzleşmesi de kolay olmamış, yoğun sansür, yasak ve engelleme girişimleri ilk günden bugüne devam etmektedir. Bu noktada en yoğun sansür kamusal mekanda yer alan ve galerilerde sergilenen heykellere yönelik olmuştur. Heykellerin yer aldığı sergilerin açılması engellenmeye çalışılmış, aynı şekilde heykellerin kamusal mekanlarda sergilenmesi noktasında da dünyanın farklı yerlerinde diplomatik girişimlerde bulunulmuş, bunlardan bir kısmı Filipinler’de olduğu gibi başarılı olmuş, heykeller buldukları yerden kaldırılmıştır. Bunun yanı sıra muhafazakâr Japonlar tarafından da hukuki girişimlerde bulunulmuş ancak pek çok yerde de heykeller tüm girişimlere rağmen kaldırılmamış ve yerleştirildikleri yerde bulunmaya devam etmektedir. Bu heykelleri kaldırmaya dair girişimlerin sonuçsuz kalmasının en önemli nedeni kamuoyu baskısı olmuştur. 1992 yılından itibaren her Çarşamba Seul’deki Japon Büyükelçiliği önünde düzenlenen anma törenlerinde, protesto toplantılarında heykeller büyük önem taşımaktadır. Toplanmalar heykellerin bulunduğu yerlerde gerçekleştirilmekte katılımcılar heykellerle etkileşime geçmekte, bu şekilde sanki fiziksel olarak kadınların varlıklarının bir kanıtı olarak görülmesini sağlamaktadır. Heykellerdeki kadınların yanına oturan, sarılan kişilerin yanı sıra çiçekler bırakılmakta, giysiler giydirilmekte, şemsiye, atkı, bere vb. aksesuarlar takılmaktadır. Bu sayede kişiler bu heykellerdeki kişileri de hikayelerini de sahiplenmiş, kişiselleştirmiş ve onların yanında olarak onların sesi olmaya, onlar yerine konuşmaya ve yaşatılanları haykırma yoluna girmiştir. Heykeller toplanan kalabalıklarda sinerji yaratılmasında, uğramış oldukları haksızlıklara karşı mücadelede önemli, güçlü ve etkin role sahip olmaktadır. Japonya hükümetinin tüm tepkisine ve diplomatik kanallardan engelleme çabalarına rağmen sayıları artarak yeni heykeller dikilmeye devam etmekte, halkın yoğun ilgisi ile karşılanmakta özellikle anma törenlerinde mücadeleyi canlı tutan bir güç olma özelliği göstermektedir.

Seul’deki Savaş ve Kadınların İnsan Hakları Müzesi 2003 yılında yapımına başlanmış ve 9 yıl sonra 5 Mayıs 2012 tarihinde tamamlanabilmiştir. Konuya dair arşiv malzemelerinin sistematik olarak toplanması ve korunması, konu ve hareket hakkında farkındalık yaratmak, etkinlikler yoluyla hareketin ruhunun korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Dünya genelinde diğer arşivlerle dayanışma ve işbirliği, gelecek nesillerin eğitimi amacıyla kurulmuştur. Aynı zamanda uygulama hakkında yapılan heykel, duvar resmi ve yerleştirmelerin yanı sıra belgeler ve fotoğraflar da sergilenmekte, insan hakları konusunda eğitimler verilmekte, etkinlikler ve sergiler düzenlenmektedir.

Heykel Sanatında Rahatlatıcı Kadınlar

Kore, Almanya, Amerika gibi dünyanın bambaşka noktalarında yapılan rahatlatıcı kadınlar sisteminde yer almış olan kadınları sembolize eden heykeller aracılığı ile bu uygulamaya dikkat çekilmektedir. Bunlardan bir kısmında genç yaşta kadın cinsel köleler betimlenirken bazılarında ise Fairfax Virginia’da olduğu gibi kelebek figürünün kullanıldığı görülmektedir.

Bu konuyu ele alan sanat eserleri arasında çok ses getiren ve aynı zamanda da beraberinde sansür uygulanan heykeller olmuştur. Japonya’nın Nagoya kentinde düzenlenen 2019 Aichi Trienali’nde Japonya’da sansürlenene ve sergilenmesi yasaklanan eserlerin yer aldığı, “İfade Özgürlüğünden Sonra” adlı sergi, gelen tepkiler ve yapılan protestolar gerekçe gösterilerek açılışı önce ertelenmiş, daha sonra güvenlik önlemleri alınarak açıldıktan üç gün sonra Güney Koreli sanatçı Kim-Seo-kyong ve Kim Eun-sung’un imzasını taşıyan Girl of Peace (Barış Kızı) heykeli nedeniyle kapanmıştır.

Kim Seo-Kyung ve Kim Eun-Sung

Güney Koreli heykeltıraş çiftin Girl of Peace (Barış Kızı) adlı çalışmalarının, ilki 2011 yılında Seul’deki Japonya Büyükelçiliği önüne 1000. Çarşamba Mitinginde dikilmiş, sonrasında da heykelin yaklaşık yüz adet versiyonu üretilmiştir, heykel genel hatlarıyla aynı olup yerleştirileceği yere göre ufak değişiklikler göstermektedir. Heykellerin büyük kısmı Güney Kore’de bulunurken diğerleri tüm dünya genelinde Amerika, Almanya, Avustralya gibi farklı ülkelerde park ve sokaklar gibi kamusal alanlarda yer almaktadır.

Heykelin ilk tasarımında genç kız ellerini yumruk şeklinde sıkmış, omuzunda küçük bir kuş ve yanında boş bir sandalye ile birlikte dir. Heykelin bir başka versiyonu biri Koreli ve ikincisi Çinli olmak üzere yan yana sandalyelerde oturan iki genç kızın ve yanlarında yer alan boş sandalye ile tasvir edilmiştir. 2015 yılında Abe Shinzo ve Güney Kore hükümeti ile yapılan görüşmelerde bu heykelin kaldırılması yine pazarlık konusu haline gelmiştir. Kore’ye yapılacak ödeme karşılığında uluslararası düzeyde Japonya’yı suçlamaktan ve eleştirmekten vazgeçeceğini, bu heykeli kaldıracağını açıklamıştır. Ancak kamuoyu baskısı nedeniyle heykel kaldırılmamıştır.

Görsel 4-5-6.

Kim Seo-Kyung ve Kim Eun-Sung, Girl of Peace (Barış Kızı).

Heykel 2020 yılında Berlin’de Birkenstrasse ve Bremerstrasse köşesine yerleştirilmiştir. sadece üç gün sonra Japonya dışişleri bakanı Motegi Toshimitsu Alman mevkidaşı Heiko Maas ile görüşmüş, heykelin kaldırılmasını talep etmiştir. Bu girişim sonrası heykelin onayı iptal edilmiştir. Ancak aktivistlerin vatandaşların tepkisi neticesinde heykel kaldırılmamış, Japon hükümeti büyükelçisini bir süre çağırarak bu gelişmeye tepkisini göstermiştir.

Seul’de 2017 yılında 5. Uluslararası Rahatlatıcı Kadınları Anma Günü kapsamında 151 numaralı otobüs koltuğuna heykellerden biri yerleştirilmiştir. Bronz heykel boyanarak ten rengi ve yerel giysileriyle koltukta oturan bir genç kadın izlenimi yaratılmıştır. Heykeltraş çift II. Dünya Savaşı sürecinde kadınlara yaşatılanlara sanatlarına konu edindikleri gibi Vietnam Savaşı sırasında Güney Kore müdahalesi ile öldürülen siviller için de Vietnam Pieta adlı heykel çalışması yapmıştır.

Jonas Roces

8 Aralık 2017 tarihinde Filipinler Japon Büyükelçiliğinin yer aldığı Manila Körfezi’nde Roxas Bulvarı’na yerleştirilen 2.5 metre uzunluğundaki bronz Lola adlı heykelle “Bu anıt Japon işgali sırasında (1942-1945) taciz mağduru olan Filipinliler için bir anıttır.” yazılmıştır. Beş ay sonra bulunduğu yerde düzenlemeler yapılacağı gerekçesiyle yerinden kaldırılan ve sanatçıya iade edilen heykelle ilgili olarak Filipinler Devlet Başkanı Rodrigo Duterte Japonların heykelin kaldırılmasını talep etmediğini, heykelden pişmanlık duyulması nedeniyle kaldırıldığını açıklamıştır (McCarthy, 2020).

Görsel 7.
onas Roces, Lola, 2017.

Heykelde kaldırılma anında hasar oluşmuş, 2019 yılında kaldırılmış olduğu sanatçının atölyesinin bahçesinden çalınmış ve bir daha bulunamamıştır. Heykelde geleneksel giysileri ile gözleri bağlanmış Filipinli genç bir kadın tasvir edilmiştir.

Steven Whyte

2017’de San Francisco’daki St. Mary’s Meydanında sergilenen Steven Whyte’in bronzdan yapılmış olan Women’s Column of Strength (Kadınlar Güç Sütunu) heykeli, Kore, Çin ve Filipinler’den el ele tutuşmuş üç genç kadının üzerinde olduğu bir sütun ve yaşlı bir kadından oluşmaktadır. Bu heykelin dikilmesi sonrası San Francisco ile kardeş şehir olan Osaka Belediye Başkanı Hirofumi Yoshimura bu heykelin son derece üzücü olduğunu, güven duygusunun sarsıldığını değerlendirmiş ve kardeş şehir ilişkisinin sonlandırılacağı açıklamasını yapmıştır (Constante, 2017) ve sonrasında 2018 yılı itibarı ile Osaka ve San Francisco arasında 60 yıldır süren kardeş şehir anlaşması sonlandırılmıştır.

Görsel 8.
Steven Whyte’in Women’s Column of Strength, (Kadınlar Güç Sütunu), 2017.

Heykel, bu sistemin mağduru olan Kore, Çin ve Filipinler’den üç genç kadının sırt sırta vererek birbirlerinden destek alarak ve el ele tutuşarak özellikle kadınlar arasında yan yana ve dimdik durarak kader birliği, dayanışma duygusunu çok etkili bir şekilde göstermektedir. Yaşlı olan diğer kadın Kim Hak-Sun ise ilk kez yaşananları anlatan kadın olarak yer almaktadır.

Resim Sanatında Rahatlatıcı Kadınlar

Resim sanatı aracılığı ile konuyu ele alan sanatçılar gerek portreler aracılığı ile kadınların yüzlerine odaklanmış, gerekse onların yaşamış oldukları hayatları betimlemiştir. Sanatçıların resimlerinin yer aldığı sergiler bireysel olduğu gibi grup sergilerinde de yer almıştır.

Hung Liu Estate

Çinli sanatçı, ülkesinin tarihinden gerçekliği yansıtan, belgeleyen fotoğraflardan yararlanarak resimler yapmış, ülke tarihinde yaşananları kendi sanatsal bakış açısıyla yansıttığı resimleriyle başta Amerika'daki pek çok müze ve galeride olmak üzere dünya genelinde sergiler açmıştır.

Görsel 9-10.

Hung Liu Estate, Comfort Women, 2001.

2003 yılında gerçekleştirdiği “Garip Meyve Kadınları” (Strange Fruits) sergisinde yapmış olduğu resimlerinde mağdur edilen kadınlara kelebek ve çiçek öğeleri eklemiştir.

Dewi Candraningrum

Endonezyalı aktivist ressam Candraningrum, özellikle cinsel şiddet mağduru kadınları sanatında konu olarak ele almakta, bu amaçla çeşitli etkinliklere konuşmacı olarak da katılmaktadır. 2017 yılında açmış olduğu “Merhamet Belgesi” (Document of Compassion) sergisinde bu konuyu ele almış, 24 resminin yanı sıra yapmış olduğu portrelerin yer aldığı fularlar da sergide yer almış ve daha sonra satışa sunulmuştur. “Ibu Bumi'nin yüzleri ile tanışın” başlıklı bir dizi seminer de düzenlemiş ve resimlerini yapmış olduğu cinsel köle olan kadınları ve yaşadıklarını konuşulur kılmıştır.

Görsel 11-12-13.

Dewi Candraningrum, 2017.

Candraningrum, Ianfu projesi için Endonezyalı rahatlatıcı kadınlar ile görüştüğünü, unutulmasınlar diye portrelerini yapmaya kendisini adanmış ve yakında öleceklerini, Japon hükümetinden hiçbir zaman adalet, resmi bir özür veya tazminat alamadıklarını, bu resimler aracılığı ile gelecek nesiller için yaşayan bir hatıra olmasını umduğunu (Paul, 2019) ifade etmektedir.

Fotoğraf Sanatında Rahatlatıcı Kadınlar

Fotoğraf alanında hayatta kalan çok az sayıdaki sistem mağduru kadınların portrelerinin ve hayatlarının yansıtıldığı seriler üretilmiştir. Diğer disiplinlerden farklı olarak yoğun bir araştırma ve çekim sürecinin gerekmesi nedeniyle uzun soluklu projeler üretilmiş ve sonucunda kitaplaştırılmış veya sergiler açılmıştır.

Jan Banning

Hollandalı fotoğrafçı Banning gazeteci, antropolog Hilde Janssen ile iki yıl süresince Endonezya’da araştırmalar yapmıştır. Ulaşılan 18 kadın ile görüşmeler sonucunda çekilen portre fotoğrafları ve hikayeleri kitaplaştırılmış ve 2010 yılında Troostmeisjes adıyla yayınlanmıştır. Banning’in kitabı 2015 yılında Japonca da basılmıştır.

Görsel 14-15-16.

Jan Banning, Troostmeisjes 2010.

Banning, savaşın izlerini, adalet sistemlerini, sosyal politika yaklaşımlarını sorgulayan projelere imza atmaktadır.

Ahn Se-hong

Japon ve Güney Kore asıllı fotoğrafçı, 1996 yılında başladığı Çin’de yaşayan Koreli kadınlar ile başlayan ve ardından Filipinler, Endonezya ve Doğu Timor’da mağdur edilen kadınları fotoğraflamıştır.

Görsel 17-18.

Ahn Se-hong, 1996.

Fotoğrafçının 2012 yılında Nikon sponsorluğunda Tokyo ve Osaka’daki showroom’larında açacağı sergisi, son anda sergiyle ilgili protestolar ve şirketin serginin açılması halinde mali kayıplar yaşayacağı endişesi nedeni ile iptal edilmiştir. Nikon’a açtığı davayı 2015 yılında kazanmış, Tokyo Bölge Mahkemesi Nikon’un fotoğrafçıya 1.1 milyon Yen tazminat ödemesi gerektiğine karar vermiştir (Zhang, 2015). Se-hong 2017 yılında Tokyo’nun Shinjuku bölgesindeki Kagurazaka’da “Katman Katman”, 2018 yılında ise “Silinemeyen İzler” sergisinde, 75 kadının 90 fotoğrafını sergilemiştir.

Cheryl Diaz Meyer

Filipinler doğumlu olan ve 13 yaşından itibaren Amerika’da yaşayan bağımsız foto muhabir olarak çalışan Meyer, 2004 yılında Irak Savaşı fotoğrafları ile haber fotoğrafçılığı alanında Pulitzer ödülü gibi pek çok savaş bölgesinden fotoğrafları ile prestijli ödüller kazanmıştır. Özellikle dünyanın dört bir yanında kadınların yaşamak zorunda bırakıldığı sıkıntılar üzerinde çalışan fotoğrafçı, Afganistan, Irak, Endonezya, Guatemala gibi çatışma bölgelerinde sivil halkın yaşam koşullarını fotoğraflamıştır.

Görsel 19-20-21.
Cheryl Diaz Meyer

Filipinler’de hayatta kalan cinsel köle kadınlar ve onların bugünkü yaşamlarını belgelemiştir. Muhabir Julie McCarthy ile birlikte Pulitzer Kriz Raporlama Merkezi’nin desteği ile gerçekleştirdiği “Lolas: Kölelikten kurtulanlar” (Lolas: Survivors of Enslavement) projesi ile pek çok ödül almış ve fotoğraflarının yer aldığı kitabı basılmıştır.

Sahne Sanatlarında Rahatlatıcı Kadınlar

Dwi Surni Cahyaningsingsih

Dance Soul and Calm stüdyosu dansçıları Uluslararası Ianfu günü olan 14 Ağustos 2017’de Arena Tiyatrosu Central Java Cultural Park’ta Dwi Surni Cahyaningsingsih’in hazırladığı koreografi ile Dark Portrait of Javanese Women adlı dans gösterisi düzenlemiştir.

Görsel 22-23.
Dwi Surni Cahyaningsingsih.

Dört dansçının geleneksel giysiler ile gerçekleştirdiği performans ile Endonezyalı cinsel köle olan kadınlar ve yaşadıkları acılar evlerinden koparılmalarından öldürülmelerine kadar etkileyici bir performans aracılığı ile anlatılmıştır.

Sinemada Rahatlatıcı Kadınlar

Bu noktada farklı yaklaşım ve teknik uygulamalar aracılığı ile rahatlatıcı kadınlar uygulaması ve kadınların hikayeleri sinemasal dille anlatılmıştır. Animasyon, uzun metrajlı film, televizyon dizisi veya belgesel yaklaşımı ile üretilen yapımlarda ortak tema; kadınlar ve onların

yaşadıkları süreç üzerine kurulmuştur. Özellikle Kore televizyonlarında 1991’de Eyes of Dawn ve 2015’te Snowy Road adlı diziler de bu anlamda örnek olarak verilebilecek iki önemli yapımdır.

Kim Jun-ki

2011 yılında Kim Jun-ki’nin senaryosunu yazdığı ve yönettiği So-nyeo-i-ya-gi, Herstory animasyon filmde Koreli Chung Seo-woon’un, Java adasından alınarak değiştirilen hayatından yola çıkılarak hazırlanmıştır. 11 dakikalık filmde, Seo-woon’un yaşadıklarını yine kendi sesinden anlatmaktadır.

Görsel 24-25.
Kim Jun-ki, 2011.

Christopher HK Lee

Lee ve Harvard, California, Berkeley ve Nebraska Üniversitelerinden 14 üniversite öğrencisinden oluşan ekibi, Güney Kore’deki kadınlar ile yapılan görüşmeler üzerinden uygulamayı The Last Tear (Son Gözyaşı) belgeselinde anlatmıştır. Lee amacının köklerine, mirasına, tarihine sahip çıkmak olduğunu, geleceğin temelini bu şekilde kurulacağına inandığını, Halmonileri ve hikayelerini tanıyarak ve aynı zamanda onlara konuyu kapatma sansı vermeyi istediğini (Han, 2015) ifade etmiştir. Belgesel, Güney Kore’nin Japon emperyalizminden kurtuluşunun 70’nci yıldönümü olan 15 Ağustos 2015’te Washington ve Seul’de gösterilmiştir.

Görsel 26.
Christopher HK Lee, The Last Tear

Cho Jung-lae

House of Sharing yani Paylaşım Evi'nde kalan Kang Il-chul'un sanatla terapi seansı sırasında yapmış olduğu askerler tarafından toplu olarak öldürülen ve açılan bir çukurda yakılan kadınları gösterdiği "Burning Ladies" (Yanan Kadınlar) resminden ve anlattıklarından yola çıkarak çekilmiştir. Yönetmenliğini Cho Jung-lae'nin yaptığı Spirits Homecoming filminde Koreli 14 ve 15 yaşlarındaki iki çocuğun askerler tarafından kaçırılması ve sonrasında yaşadıkları, şahit oldukları anlatılmaktadır.

Görsel 27.

Kang Il-chul, Burning Ladies (Yanan Kadınlar) resmi, 1995.

Görsel 28.

Cho Jung-lae, Spirits Homecoming filminden bir sahne, 2016.

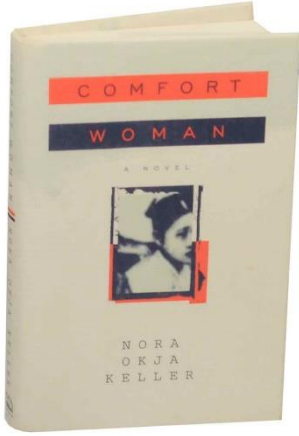
Film, ele aldığı konu nedeniyle yapımcı ve sponsor bulamamış, 75 bin kişinin bağışlarından oluşturulan bir bütçe ile çekilmiştir. Gösterime girdiği andan itibaren büyük ilgi görmüş, ilk 5 günde bir milyondan fazla sayıda kişi tarafından izlenmiştir (Soo ve Hee, 2016).

Rahatlatıcı Kadınlar Uygulaması Hakkında Yazılan Kitaplar

Uygulamayı pek çok yazar konu olarak ele almaktadır. Gerek geniş kapsamlı bir araştırma veya doğrudan bu süreci yaşayan bir kişinin anıları üzerinden paylaşımları, gerekse roman veya şiir aracılığı ile bu uygulama ve kadınlara yaşatılanlar yazın dünyasında okurlarla buluşmaktadır.

Nora Okja Keller

Alman babası Koreli annesi olan ve Hawaii'de büyüyen, psikoloji eğitimi alan yazar Keller, 1997 yılında yazmış olduğu ilk romanı Comfort Woman'da rahatlatıcı kadınları konu olarak ele almıştır. Savaşın kadınlar üzerindeki dehşeti, Japonların bu uygulamaları ile bir kadının ve kendinden sonra kızının da hayatındaki geniş kapsamlı yıkıcı etkisi anlatılmıştır.

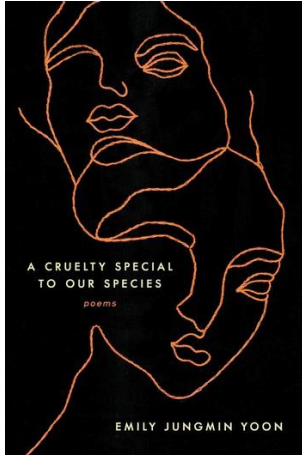

Görsel 29.

Nora Okja Keller, *Comfort Woman*, 1997.

Emily Jungmin Yoon

Koreli Yoon 2018 yılında yayınlanan *A Cruelty Special To Our Species* (Türümüze Özel Bir Zulüm) adlı şiir kitabında, savaşın vahşi yüzünü, yaşamları ve bedenleri sömürülen rahatlatıcı kadın uygulamasındaki kadınların hikayelerini anlatmıştır.

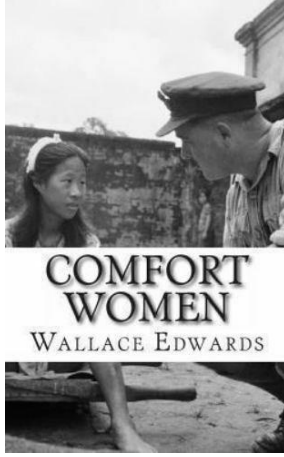

Görsel 30.

Emily Jungmin Yoon, *A Cruelty Special to Our Species* (Türümüze Özel Bir Zulüm)

Wallace Edwards

2013 yılında yayınlanan Edwards'ın *Comfort Women* kitabı ile bu uygulama ayrıntılı olarak açıklanmakta ve savaş sonrası bu merkezlerin kapatılmasından yıllar sonra kadınların maruz kaldıkları ve Japonya'dan talep edilen özür ve tazminat sürecini anlatmıştır.

Görsel 31.

Wallace Edwards, Comfort Women, 2013.

Sonuç

Her ne gerekçeyle başlamış olursa olsun savaştan en büyük zararı her zaman sivil halk, en çok da kadın ve çocuklar görmektedir. Toplama kampları ve atom bombalarıyla II. Dünya Savaşı'nı dünya genelinde en yıkıcı ve trajik olayların yaşandığı, dünya çapında yaklaşık 55 milyon kişinin ölümüyle sonuçlanmış, en büyük savaş olarak nitelendirmek mümkündür. Cinsel saldırı, savaşların siviller üzerindeki en korkunç uygulamalarından biridir. Savaşlarda sistematik tecavüz zaman zaman askeri stratejinin bir parçası olarak görülmüş ve uygulanmıştır. Bunlardan biri de Japonya İmparatorluğu tarafından kurulan rahatlatıcı kadın adı verilen uygulamadır.

1932 ile 1945 yılları arasında Çin ve Kore başta olmak üzere diğer işgal edilen ülkelerden getirilen ve kendi rızası dışında tutulan çocuk yaşta 200 binden fazla kadın, günde sayıları 5 ile 60 arasında değişen askerlerin tecavüzüne uğramıştır. Pek çoğu düzensiz beslenme, yakalandıkları cinsel yolla bulaşan hastalıklar ve gördükleri şiddet nedeniyle hayatını kaybetmiş, öldürülmüş veya fırsat buldukları anda hayatlarına son vermeyi tercih etme durumunda kalmıştır. Savaş sonrasında kadınların pek çoğu ise askerler tarafından öldürülmüş, kimisi ülkesine dönmüş, kimisi dönmekten utanç duymuş ve götürüldükleri yerde kalmıştır.

Margaret D. Stetz ve Bonnie B. C. Oh'a göre bu kadınlar değersiz görüldükleri için istasyonlara kapatılıp tecavüze uğramışlar ve sonrasında tecavüze uğradıkları için bir kez daha değersiz görülmüşlerdir (2015:17). Kadınlar hissettikleri utanç duygusu nedeniyle yaşadıklarını paylaşmaktan kaçınmıştır. Koreli Kim Hak-Sun 1991 yılında ilk kez yaşadıklarını halka açık alanda ilan etmiştir. Cinsel, fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalan kadınlardan ilk kez kendisini ifade eden Sun'un 46 yıllık sessizliğin sonunda kendisine yaşatılanları haykırması ve sonrasında pek çok kişinin konu hakkında ilk kez haberdar olması nedeniyle bu uygulamanın bilinirliği noktasında bir dönüm noktası niteliğindedir. Ardından kendisi ile aynı kader yaşatılan pek çok kadın açıklama yapmıştır. Savaş sonunda Japonya'nın askeri belgeleri imha etmesi, konuya dair

elde belge olmaması nedeniyle çok bilinmeyen ve konuşulmayan bu konunun doğrudan muhatapları tarafından tanıklıklarıyla ortaya dökülmesi sonrası, inkar edilemez konuma gelmiştir.

Bu uygulama Japonya'da halen çok tartışılan bir konudur. Muhafazakar kesim kadınların cinsel köleliğe zorlandıklarına dair bir kanıt olmadığını, resmi özür dilenmemesi gerektiğini söylerken, diğer kesim ise bu uygulama mağdurlarından resmi bir makam tarafından özür dilenmesi ve tazminat ödenerek ülkenin bu uyguladığı haksızlığı kabul ederek yasa çıkarması gerektiğini savunmaktadır. İstasyonlarda zorla tutulan sistematik tecavüz, aşağılama ve işkenceye maruz kalan kadınların ortak talebi: Japonya'nın işlemiş olduğu savaş suçlarından yargılanması, resmi olarak özür dilenmesi, devlet tarafından tazminat ödenmesi, tarih kitaplarında yer alması, konunun anlatılması, araştırılması ve tekrar edilmemesi için yaşatılanların asla unutulmaması yönündedir. Japonya, İmparatorluğun geçmişte işgal ettiği ülkelerde sivillere uygulamış olduğu kabul edilemez her türlü tutumla ve sonuçlarıyla aradan geçen yıllara rağmen hala yüzleşmemiş, ancak kadınların talepleri karşılanmamış olsa da konunun yok sayılması, üstünün kapatılması artık mümkün değildir.

Bu noktada bu konuyu ele alan sanat eserlerinin payı çok büyüktür. Gerek birincil kaynak olan mağdur taraf olarak kadınlar gerekse sanatçılar tarafından konu ele alınmaktadır. Yaratılan sanat eserleri rahatlama istasyonları ve cinsel kölelik konusunda yeni nesillerin de bilgi sahibi olmasında ve toplumsal bilinç oluşturulmasında büyük önem taşımaktadır. Küresel bir dayanışma zemini oluşturulmakta, konunun bilinirliği artmakta, kamuoyu baskısı ve toplumsal bellek oluşmasına en önemli katkıyı sağlamaktadır. Bu uygulama ekseninde üretilmiş tüm sanatsal eserler Japon hükümetlerinde tepki uyandırırken, sivil toplum kuruluşları ve insan hakları örgütleri tarafından da desteklenmekte, teşvik edilmektedir. Kamusal alanda görünür olan cinsel şiddet mağdurlarını konu alan sanatsal çalışmalar ile cinsel şiddetin bir suç olduğu konusunda toplumsal farkındalık sağlanmakta, kurbanlar ve yaşadıkları yok sayılmamakta, unutulmamaktadır.

Kaynakça

- Baynes, K. (1981). *Toplumda Sanat*. Karacan Yayınları.
- Bradley, H. (2021). *The House of Sharing: Learn About The Comfort Women In Seoul. The Soul of Seoul*. <https://thesoulofseoul.net/house-of-sharing-seoul-korea/>.
- Chang, I. (1997). *Rape of Nankin: The Forgotten Holocaust of World War II*. Basic Books.
- Constante, A. (2017, 5 Aralık). *Osaka mayor says he will end San Francisco Sister city ties over comfort women statue*. NBC News, <https://www.nbcnews.com/news/asian-america/osaka-mayor-says-he-will-end-san-francisco-sister-city-n826656>.

- Filiz, B. (2019). *Militarizm ve Kadın: İkinci Dünya Savaşı'nın Rahatlatıcı Kadınları*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Hanh, T.N. (2014). Comfort women Wanted: Uncovering Violent Past and Entering New Age of Activism Through Visual Language. *Undergraduate Humanities Forum 2013-2014: Violence*.
- Han, B. (2015, 14 Ağustos). *Comfort women documentary to screen in Washington DC, Seoul on Liberation Day*, The Korea Times, <http://www.koreatimesus.com/comfort-women-documentary-to-screen-in-washington-dc-seoul-on-liberation-day/>.
- İpşiroğlu, N ve M. (1993). *Sanatta Devrim*. Remzi Kitabevi.
- Karadağ, S. (2019). *Japonya Tarafından Askeri Cinsel Köleliğe Zorlanan Kadınlar Comfort Women*, [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Karapınar, C. (2019). The Comfort Women Activism Through The Arts, *Deissenting Voices*, 8(1), 93-109
- Kaya, Ö. ve Görsal, Ö. S. (2018). *Barişti Aramak Hukuku Dönüştürmek: Kadın Mahkemeleri Örneği*. Hakikat Adalet Hafıza Çalışmaları Derneği Yayınları.
- Kwon, H (2018) "Dis/locating Comfort Women Statues: Reflections on Colonialism and Implications for Global Art Education, *Journal of Cultural Research in Art Education*, 35, 55-74.
- McCarthy, J. (2020, 4 Aralık). *Photos: Why These World War II Sex Slaves Are Still Demanding Justice*. NPR. <https://www.npr.org/sections/goatsandsoda/2020/12/04/940819094/photos-there-still-is-no-comfort-for-the-comfort-women-of-the-philippines>.
- Ministry of Foreign Affairs of Japan. (1993, 4 Ağustos). Ianfu Kankei Chōsa Kekka Happyō ni Kan suru Kōno Naikaku Kanbō Chōkan Danwa [Rahatlatan Kadınlara İlişkin Soruşturma Sonucunun Açıklanması ile İlgili Kabine Genel Sekreteri Kōno'nun Konuşması]. <https://www.mofa.go.jp/mofaj/area/taisen/kono.html>.
- Qui, P. Zu, Z. ve Chen, L. (2013). *Chinese Comfort Women*, UNC Press.
- Paul, J. (2019, 4 Ocak). *Endonezya'nın yaratıcı ruhlarıyla tanışın*. Now. <https://www.nowjakarta.co.id/meet-indonesia-s-creative-souls/>.
- Polat, Y. (2011). *21. Yüzyılda Çin Halk Cumhuriyeti Japonya İlişkileri ve Milliyetçilik*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Soo, P. ve Hee, K. (2016, 2 Mart). *A movie made to heal tortured souls of comfort women*. Korea Times. https://www.koreatimes.co.kr/www/art/2023/06/689_199491.html

Stetz, M. D. & Oh, B. B., (2015). *Legacies of the Comfort Women of World War II*, Routledge.

Zhang, M. (2015, 26 Ocak). *Photographer wins suit against Nikon over comfort women exhibition*. Petapixel. <https://petapixel.com/2015/12/26/photographer-wins-suit-against-nikon-over-comfort-women-exhibition/9>.

(2016, 19 Temmuz). *İnsanlık tarihindeki en büyük katliamlar*?. GZT. <https://www.gzt.com/jurnalist/insanlik-tarihindeki-en-buyuk-katliamlar-2496359>.

Görsel Kaynakları

Görsel 1: Duk-Kyoung Kang, *Stolen Chastity* (Çalınan Masumiyet), 1995,

<https://londonkoreanlinks.net/2008/10/27/the-tears-are-not-dried-out-yet/#jp-carousel-6458>.

Görsel 2: Soonn duk-Kim, *Taken away*, <https://londonkoreanlinks.net/2008/10/27/the-tears-are-not-dried-out-yet/#jp-carousel-6458>.

Görsel 3: Maria Rosa Henson, *Comfort women* kitabı,

<https://rowman.com/ISBN/9781442273566/Comfort-Woman-A-Filipinas-Story-of-Prostitution-and-Slavery-under-the-Japanese-Military-Second-Edition>.

Görsel 4-5: Kim Seo-Kyung ve Kim Eun-Sung, <https://www.koreaboo.com/news/seoul-government-construct-statues-peace-year/>.

Görsel 6: Kim Seo-Kyung ve Kim Eun-Sung,

<https://www.npr.org/sections/parallels/2017/11/13/563838610/comfort-woman-memorial-statues-a-thorn-in-japans-side-now-sit-on-korean-buses>.

Görsel 7: Jonas Roces, *Lola*, 2017 <https://newsinfo.inquirer.net/959509/defend-comfort-women-gabriela-dares-roque>.

Görsel 8: Steven Whyte'ın *Women's Column of Strength*, (Kadınlar Güç Sütunu), 2017

<https://www.nbcnews.com/news/asian-america/who-are-comfort-women-why-are-u-s-based-memorials-n997656>.

Görsel 9-10 : Hung Liu Estate, *Comfort Women*, 2001 <http://www.hungliu.com/comfort-women.html>.

Görsel 11: Dewi Candraningrum, 2017 <https://www.nowjakarta.co.id/meet-indonesia-s-creative-souls/>.

Görsel 12: Dewi Candraningrum, 2017

<https://extractingus.org/exhibitions/despiteextractivism1/exhibition/dewicandraningrum/>.

Görsel 13: Dewi Candraningrum tasarımı eşarp takan kadın, 2017

<https://www.thejakartapost.com/academia/2017/08/14/honoring-our-former-military-sex-slaves.html>.

Görsel 14-15-16: Jan Banning, Troostmeisjes 2010,

<https://www.janbanning.com/gallery/comfort-women-1-2-3>.

Görsel 17-18: Ahn Se-hong, 1996 <https://edition.cnn.com/2012/06/05/asia/gallery/japan-comfort-women/index.html>.

Görsel 19-20-21: Cheryl Diaz Meyer, <https://www.ksfr.org/npr-news/2021-09-24/whatever-happened-to-the-ww-ii-sex-slaves-fighting-for-justice>.

Görsel 22-23: Dwi Surni Cahyaningsingsih, <http://repository.isi-ska.ac.id/3002/1/Oktavian%20Khusuma%20Dhewi-Tari.pdf>.

Görsel 24-25: Kim Jun-ki, 2011

<http://kobis.or.kr/common/mast/movie/2012/10/7127721751e74b31aa9481393d4a589b.JPG>.

Görsel 26: Christopher HK Lee, The Last Tear

https://www.imdb.com/title/tt4971062/?ref_=tt_mv_close.

Görsel 27: Kang Il-chul, Burning Ladies resmi,

https://www.koreatimes.co.kr/www/art/2023/06/689_199491.html.

Görsel 28: Cho Jung-lae, Spirits Homecoming filminden bir sahne,

https://www.koreatimes.co.kr/www/art/2023/06/398_199446.html.

Görsel 29: Nora Okja Keller, Comfort Woman, 1997, <https://www.ebay.com/itm/185686194922>

Görsel 30: Emily Jungmin Yoon, A Cruelty Special To Our Species (Türümüze Özel Bir Zulüm)

<https://www.harpercollins.com/products/a-cruelty-special-to-our-species-emily-jungmin-yoon?variant=32122013450274>.

Görsel 31: Wallace Edwards, Comfort Women, 2013

<https://www.abebooks.co.uk/9781490517216/Comfort-Women-History-Japanese-Forced-1490517219/plp>.